

Stevensweert, een oude veste opnieuw bezien

Het kost nogal wat moeite om er te komen, voor wie niet op de hoogte is van de merkwaardige aardrijkskundige ligging. De naam van een gehucht in de buurt duidt al aan, wat de reden daarvan is. Het heet 'Eiland'. Eigenlijk ligt het midden-limborgse Stevensweert op een langgerekte strook land tussen de beddingen van de Oude Maas in het oosten en de Nieuwe Maas in het westen. En dat was in het verleden een belangrijk gegeven, zoals verderop duidelijk zal worden.

Maar minstens zo noodzakelijk als het eiland-karakter in de zeventiende eeuw voor het ontstaan van Stevensweert is geweest, was de hernieuwde isolering ten tijde van de grote veranderingen, in de negentiende en twintigste eeuw, voor het behoud van de oorspronkelijke structuren. De Nieuwe Maas werd in 1839 grensrivier met het jonge koninkrijk België. Aan de andere kant van de plaats werd door het graven van het Juliana-kanaal, vlak langs de Oude Maas, een nieuwe barrière opgeworpen.

Deze afgelegenheid heeft er ongetwijfeld voor gezorgd, dat u Stevensweert vandaag leert kennen, zoals het al sinds tijden is.

In het plaveisel midden op het plein te Stevensweert is met Maaskeitjes in verschillende tinten een vreemde meetkundige figuur uitgelegd. Uit een middelpunt ontstaat een stralenbundel, die begrensd wordt door een zeshoek. Daaromheen ligt een soort ster met evenveel punten.

Bij een nauwkeuriger beschouwing vallen echter al snel enkele onregelmatigheden in het patroon op. Ze wekken niet de indruk willekeurig te zijn of misschien uit fantasie of zelfs door de nalatigheid van de stratemaker te zijn ontstaan. Het vermoeden rijst, dat we hier niet met een louter decoratieve versiering te doen hebben, maar dat het lijnenspel aan onze voeten tevens een min of meer nauwkeurige beschrijving van iets wil zijn. Een blik in de rondte zal dit vermoeden meteen bevestigen: we staan voor de stenen plattegrond van de voormalige vesting-

stad Stevensweert. Nu ligt die plattegrond er niet alleen, omdat hij zo'n verrassend fraai lijnenspel biedt, maar nog meer om inzicht te geven in de merkwaardige opbouw van het stratenplan. Want alle straten waaieren van het meetkundig middelpunt uit naar de zes hoeken van de vesting. Het opmerkelijk gevolg daarvan is, dat de huizenblokken tussen twee straten naar het middelpunt toe steeds smaller moeten worden, totdat op het laatst soms alleen nog maar plaats is voor een enkel smal venster of een nauwe deuropening.

Dit soort vreemde architectonische bijverschijnselen spruiten direct voort uit het streven van de zeventiende-eeuwse

Voorname huizen aan het plein met op de voorgrond de plattegrond van de vesting in maaskeitjes

Stevensweert in jaartallen

1632

Prins Frederik Hendrik neemt de stad Maastricht in en eveneens de vestingen Venlo en Roermond.

1633

De Spaanse markies D'Aytona, plaatsvervangend bestuurder der Zuidelijke Nederlanden, geeft opdracht om van Stevensweert, precies halverwege Maastricht en Venlo, een sterke vesting te maken. Hij sluit daarmee de belangrijkste verbinding over water tussen beide steden af.

1637

De Spaanse tactiek heeft succes. Venlo en Roermond gaan voor de Verenigde Nederlanden verloren.

1702

De eerste (en enige) belegering van de vesting Stevensweert vindt plaats gedurende de Spaanse Successieoorlog. Het wordt een meevaller voor de Hollandse belegeraar: na slechts één dag geeft het Spaanse garnizoen zich over. De vesting wordt overgenomen en bezet met een half tot een heel regiment.

1765

De laatste Staatse soldaten lichten hun hielen. De vestingwerken vervallen.

1806

Keizer Napoleon is zeer geïnteresseerd in Stevensweert, doch het herstel wordt plotseling afgebroken, 'omdat het door de grote overwinningen van de Keizer toch al overbodig is geworden'.

1874

De vestingwerken worden door de Inspectie der Domeinen openbaar verkocht en vervolgens gesloopt.

1975

De gemeenteraad besluit tot een rehabilitatieplan voor de oude kern.

vestingbouwkunst, niet alleen de gordel van versterkingen maar ook – en dat is tamelijk zeldzaam – het stratenbeloop binnen de vesting aan een ideaal meetkundig plan te onderwerpen. De opzet van de vesting Stevensweert maakte het mogelijk binnen een kort tijdsbestek manschappen en materieel vanaf de centraal gelegen Markt naar de zes bastions aan de uiteinden van de straten te vervoeren. Tevens had men vanuit de hoofdwacht, in het centrum, langs de assen van de straten een vrij uitzicht op alle bastions en de ravelijnen. Aan de binnenkant van de wal loopt, rondom, een weg, die de zes hoeken van de vesting met elkaar verbindt: de Singelstraat. De mathematische opzet van het stadje – de inwoners noemen het zelf bescheiden 'dorp' – werkt nog steeds in de straatnaamgeving door. Er wordt onderscheiden in Singelstraat Noord, Oost, Zuid en West.

Buiten deze Singelstraat lagen vroeger de versterkingen, de wallen, de grach-

niet. Misschien is de sfeer van een verlaten vestingstad wel het best te proeven, wanneer hij inderdaad verlaten blijft.

Vertier is er niet, winkels zijn er evenmin, wel een enkel café, dat de meeste tijd gesloten is.

Gebleven is een lege coulisse, die wacht op de terugkeer van het leger. Gebleven is de Markt, ingeschoven in de oksel van twee hoofdstraten, maar de hoofdwacht, die zich – volgens een oude gravure van Jan de Beyer en Hendrik Spilman – nog in 1740 met drie bogen op zuilen naar de markt toe opende, is er niet meer. Op de keien, binnen de zoom van lindebomen, hield een kapitein driehonderd jaar geleden zijn exercitie-oefeningen, want een andere plaats binnen de wallen bestond er niet in het volgepakte stadje.

Of het zou een ruim plein moeten zijn, dat bijna een heel segment van de zeshoek in beslag neemt en waaraan de voornaamste huizen staan, evenals de twee kerken en het raadhuis. Maar het grootste gebouw is wel het witte Gouver-

nog van het kasteeltje is overgebleven, is nog net plaats voor een zeer klein kerkhofje van slechts enkele vierkante meters. Men heeft zelfs een gedeelte van de mergel moeten afschaven om ruimte te winnen voor een handvol grafmonumenten. Nu is alles sterk verwaarloosd en overwoekerd.

Het kerkje is, zoals bijna alles in Stevensweert, uiterst sober gebouwd: wit gepleisterd en amper één tot twee eeuwen oud. Maar het voegt zich zo volmaakt in het gave beeld van het plein, dat er niets anders zou kunnen staan met eenzelfde uitstraling.

Het lijkt, alsof de deur honderd jaar op slot gezeten heeft, want binnen is alles nog precies zoals Mevrouw de Baronesse van Riedezel geb. Gravin van Hompesch in 1826 het heeft laten inrichten. Een aandoenlijk klein, maar mooi orgeltje siert de wand boven de ingang, links staat een adellijk gestoelte, in de absis een preekgestoelte. Een paar psalmenbundels liggen er op echte protestantse

De percelen worden naar het middelpunt van de vesting steeds smaller

ten, de bastions en de ravelijnen. Nu resten er nog slechts bulten en greppels in het landschap. Er liggen wat rommelige volkstuintjes in de nog vochtige grond van de vroegere grachten. Alleen een geoefend oog herkent hierin de resten van een vesting.

Maar wat er binnen die gordel van tuintjes en weitjes ligt, is mooi, gaaf en stil, vooral stil.

Het lijkt wel alsof, sinds het vertrek van het garnizoen, het leven in de plaats nog niet is wedergekeerd. Maar dat schaadt

Het 'gouvernement' aan het plein met het restant van de toren

nement, de vroegere woning van de bevelhebber van de vesting. Uit de zijmuur steekt als een reusachtige afgekloven holle boomstam nog het restant van een toren, deel van het voormalige kasteel. Het is het enige bouwfragment, dat nog van vóór de aanleg van de vesting stamt. Het trekt zich dan ook niets van het regelmatige stratenplan aan. Tot 1632 zelden hier de Heren van den Bergh. Daarna werd het tot kazerne en kruithuis gedegradeerd, totdat het in de achttiende eeuw werd afgebroken. Nu verbergt zich achter een hoge muur een ruig verwilderde tuin. In een hoek van het plein ligt het kleine protestantse kerkje. Tussen de zuidmuur en een mergelstenen wand met schietsleuven, die

kerkbanken, met van die deurtjes aan het middenpad. Ze liggen er onder duimendik stof, net als de zwarte collectezakjes, alsof de dominee jaren geleden de deur achter zich heeft dichtgetrokken, zich niet bewust van het feit, dat hij zojuist de laatste dienst heeft geleid. Eigenlijk past dit verlaten kerkje beter bij het lege decor van Stevensweert dan de grote katholieke Stefanuskerk, aan de overkant van het plein. De protestantse nakomelingen van hen, die de Staatse legers dienden, zijn nu, na zo'n tweehonderd jaar nagenoeg uitgestorven en hun

kerkje is, als laatste relict van de Hollandse bezetting, nu ook gesloten. Dat het gerestaureerd wordt, zal voor het interieur, zou men daar een 'nuttige' bestemming aan willen geven, wel weinig goeds betekenen. Het militaire karakter

Er is slechts één smal en langgerekt gravenveldje, dat de naam van park niet eens verdient. Het verwijst naar de plaats, waar tot een brand in 1949 de 'barakken' gestaan hebben. Het terrein is kennelijk al vanaf de bouw van de vesting voor een

genlijk onderscheiden ze zich alleen door hun afmetingen van de eenvoudige behuizingen der handwerkers en arbeiders. Ze maken allemaal een sobere indruk, zijn gewit met een geteerde plint of uit donkere baksteen en vertonen nauwelijks enige stijlkenmerken. Er is ook nauwelijks één huis aan te wijzen, dat niet met de drupkant aan de straat staat. En dat geeft het straatbeeld een ordening zonder nu direkt saaiheid te veroorzaken. Zelfs de huizen uit deze eeuw voegen zich naar deze uitgangspunten, wellicht eerder vanuit een natuurlijk gevoel voor orde en traditie, dan uit een bewuste aandacht voor stedenbouwkunde of monumentenzorg. Eén groep inwoners van Stevensweert, die het aanzicht van het stadje belangrijk beïnvloed heeft, is nog niet vermeld. Het zijn de boeren, die in vroeger tijd nadrukkelijk in de steden aanwezig waren. Men kan het zich nu nauwelijks nog voorstellen, dat een boer met de mestkar door de smalle straten van de stad rijdt

van de plaats weerspiegelt zich ook in de kerkelijke bouwkunst. De katholieke kerk, die dateert uit het einde van de achttiende eeuw, is in sobere barokke vormen opgetrokken. Alhoewel de barok zich juist uitstekend leent voor een uitbundige beleving van het katholicisme, zien we hier grijze, nauwelijks geprofileerde bakstenen muren en vlakgeleide leien daken. Alleen het geheel en al met leien beklede torentje, dat in het dak verdwijnt, vertoont een gedurfde combinatie van een vierkante helm in klokvorm en een achthoekige hoge spits. Ook het interieur van de Sint Stefanus munt niet uit door zwier. Tevergeefs zal men er een bewerkelijk stuc-plafond zoeken of fresco's, die overeenkomen met het ideaal van de barokke kerk. Wat men wel vindt zijn de vele gesneden beelden, de grafstenen van twee Spaanse gouverneurs van het garnizoen en een zeer oude romaanse doopvont.

Het woord 'sober' past verder voor alle gebouwen, die op de smalle percelen langs de straten van de stad geperst zijn. In 1827 was – zo blijkt uit een kadastrale kaart – de vesting binnen de wallen zo vol gebouwd, dat men op de meest vreemdsoortige plaatsen nog woningen kon aantreffen. Pas na de uitleg aan het eind van de negentiende eeuw heeft men wat meer ruimte geschapen door allerlei bouwsels op te ruimen. Maar ook vandaag vindt men nog zeer weinig open binnenterreinen of gaten in de straatwand.

De officiersverblijven aan de Singelstraat-zuid

kazernegebouw bestemd geweest, want de voorziening, die daarvoor in de stadsplattegrond nodig was, is verder nergens te bekennen. De gapende leegte van nu vraagt erom zinvol bebouwd te worden, want ze doorbreekt de geslotenheid, die kenmerkend is voor de stad. Met de 'barakken' verdween ook een van de laatste overblijfselen van militaire architectuur in Stevensweert. Alleen schuin ertegenover, direct aan de vroegere walvoet, staat nog een langgerekt gebouw met een verdieping onder een zadeldak, dat nu onderverdeeld is in verscheidene private woningen, maar dat vroeger de officieren van het garnizoen herbergde. De vele verbouwingen zorgden ervoor, dat een burgerlijke veelvormigheid de plaats innam van de militaire uniformiteit. Desondanks is de oorspronkelijke structuur nog goed te herkennen.

Verspreid door de plaats staan er nog een handvol grote huizen met deftige voorgevels en stoepen, waarvan men zou kunnen denken, dat er vroeger hoge officieren gewoond hebben. Zo is er een mooi wit huis met vlakke hardstenen vensteromlijstingen uit de achttiende eeuw, zoals men die overal in Limburg vindt. Ertegenover nog één met een vernieuwde gevelsteen: 'De Borch', een tuinmuur met koetspoort en een aardig keitjesplaveisel rond de hoge stoep. Ei-

en het vee naar de stallen binnen de wallen drijft. In Stevensweert is dat ook nu nog een normale zaak. De aanwezigheid van de boeren binnen de voormalige vesting betekent voor het stadsbeeld, dat grote schuren met hoge topgevels langs de straten oprijzen. In de Mandenmakersstraat ziet men een mooi voorbeeld van een wel erg vervallen schuur met vlechtingen, duivengaten bovenin en een verweerde gevelsteen.

In welhaast iedere straat wisselen boogvormige inrijpoorten het ritme van de rechthoekige deur- en vensteropeningen af, en wanneer men een paar stappen binnen de poort heeft gezet, merkt men dat hier de gesloten Limburgse hoeve onopvallend in de stadsbebouwing wordt opgenomen.

Maar het zijn slechte tijden voor de boeren. De uitgestrekte zand- en grindafgravingen langs de Maas ontnemen de boeren hun land en velen moeten hun bedrijf sluiten. De schuren zullen komen leeg te staan en vervallen, wanneer men

geen andere bestemming vindt. U hebt het waarschijnlijk al begrepen. Wat u hierboven gelezen hebt, lijkt op een idylle. U hebt zich misschien verwonderd afgevraagd, of zo iets dergelijks in Nederland nog bestaat.

Welnu, ik kan u zeggen, als het spel van machten en krachten in het maatschappelijk gebeuren zijn gang was gegaan, dan zou het gave historische beeld, dat u vandaag de dag voor ogen krijgt, er niet meer zijn geweest. Nog tot vijf jaar geleden trok de bevolking meer en meer uit de oude straten weg om buiten de voormalige vesting een ruimere woning met voor- en achtertuin te bouwen. Er dreigde leegstand en verkrotting. Een besluit van de gemeenteraad bracht een kentering teweeg. Door de oude kern aan te wijzen als rehabilitatiegebied konden particulieren in staat gesteld worden hun huizen weer te herstellen. De gemeente

Het protestantse kerkje op het plein

van haar kant verbeterde de openbare voorzieningen. Zo werd het stratennet gerepareerd, de oude keitjesplaveisels werden aangevuld en uitgebreid en de gietijzeren lantaarns opgeknapt of herplaatst. Ook werd de Markt opnieuw

Het huis 'De Borch' met stoep en keitjesplaveisel

Foto's: W. J. Pantus, Nijmegen

met linden omzoomd. Oude panden, waaronder het protestantse kerkje, werden door de gemeente aangekocht en vervolgens gerestaureerd.

Na jaren van achteruitgang wordt er weer getimmerd, gemetseld en geveerd. Langzaamaan ziet men het succes zich aftekenen. Langzaamaan komt ook het leven weer terug in de stad, maar toch is het er nog stil. De liefste wens van de burgemeester is de vestingwerken weer te kunnen aanleggen.

Maar als dat gebeurt en de eerste bussen met toeristen op het Plein parkeren, zal het met die stilte wel gedaan zijn.

Willem Jan Pantus

Literatuur:

Van der Aa, *Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden*, Gorinchem 1847
W. L. Leclercq, *Limburg, reisboek*, Amsterdam 1949

W. Sangers en A. H. Simonis, *Geschiedenis van Stevensweert en Ohé en Laak*, z.p. 1954

-, *Voorloopige lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst, VIII, 2, de prov. Limburg*, 's Gravenhage 1926